

सिद्धिचरण श्रेष्ठका खण्डकाव्यमा अलङ्कार

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय
अन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागद्वारा निर्धारित स्नातकोत्तर
तह द्वितीय वर्षको दसौं पत्रको प्रयोजनका
लागि प्रस्तुत

शोध पत्र

शोधार्थी
रामचन्द्र खत्री

नेपाली केन्द्रीय विभाग

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

कीर्तिपुर, काठमाडौं

२०७२

शोधनिर्देशकको मन्तव्य

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुर स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षका छात्र रामचन्द्र खत्रीले सिद्धिचरण श्रेष्ठका खण्डकाव्यमा अलङ्कार शीर्षकको शोधपत्र मेरो निर्देशनमा तयार पार्नु भएको हो । मिहिनेत साथ तयार पारिएको यस शोधकार्यसँग म सन्तुष्ट छु र आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि नेपाली केन्द्रीय विभाग समक्ष सिफारिस गर्दछु ।

मिति : २०७२/१२/२६

.....
(ईश्वरीप्रसाद गैरे)

नेपाली केन्द्रीय विभाग

कीर्तिपुर, काठमाडौं

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुर स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षका छात्र रामचन्द्र खत्रीले सिद्धिचरण श्रेष्ठका खण्डकाव्यमा अलङ्कार शीर्षकको शोधपत्र तयार पार्नु भएको हो । सो शोधपत्र मूल्याङ्कन समितिद्वारा आवश्यक मूल्याङ्कन गरी स्वीकृत गरिएको छ ।

शोधपत्रको मूल्याङ्कन समिति

हस्ताक्षर

- १) प्रा. डा. देवीप्रसाद गौतम
(विभागीय प्रमुख)
- २) ईश्वरी प्रसाद गैरे
(शोधनिर्देशक)
- ३) केशव सुवेदी
(बाह्य परीक्षक)

कृतज्ञता ज्ञापन

सिद्धिचरण श्रेष्ठका खण्डकाव्यमा अलङ्कार शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र मैले त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौँपत्रको प्रयोजनका लागि आदरणीय गुरु ईश्वरीप्रसाद गैरै को कुशल निर्देशनमा रही तयार गरेको हुँ । आफ्नो कार्य क्षेत्रगत व्यस्तताका बावजूद यस शोधपत्रलाई व्यवस्थित रूपमा सम्पन्न गर्न अमूल्य सल्लाह, सुझाव, समय तथा प्रेरणा दिई मार्ग निर्देशन गर्न हुने शोध निर्देशक गुरु प्रति हार्दिक कृतज्ञता एवम् श्रद्धाभाव व्यक्त गर्दछु ।

प्रस्तुत शोध विषयमा उपयुक्त किसिमको सल्लाह दिई शोधकार्य गर्न अवसर जुटाउने विभागीय प्रमुख डा. देवीप्रसाद गौतम तथा नेपाली केन्द्रीय विभाग प्रति आभारी छु । शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा आवश्यक सहयोग, सल्लाह, सुझाव, प्रेरणा तथा शोधकार्यका क्रममा पुस्तकीय सामग्री उपलब्ध गराई दिने त्रि.वि.केन्द्रीय पुस्तकालय, त्रि.वि. नेपाली केन्द्रीय विभागको पुस्तकालय, सिद्धिचरण श्रेष्ठ प्रतिष्ठानका संरक्षक रविचरण श्रेष्ठ, नेपाल प्रज्ञम प्रतिष्ठान प्रति आभारी छु । साथै प्रस्तुत शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा महत्वपूर्ण सल्लाह र सुझाव दिनुहुने गुरुहरु नारायण गड्तौला , नारायण विक्रम थापा, सुकुम शर्मा तथा सम्पूर्ण गुरुहरुप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु ।

मलाई बारम्बार घचघच्याएर स्नातकोत्तर तहको अध्ययनसम्म पूर्याउनु हुने पुजनीय बुवा खड्ग बहादुर खत्री र आमा बलमाया खत्रीप्रति सधै ऋणी रहनेछु । त्यस्तै शोधकार्य छिटो गर्नका निमित्त घचघच्याई रहने श्रीमती विल्पना अधिकारी र छोराहरु रसिक तथा रोचकहरुप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु । त्यसैगरि यस शोधकार्यमा विभिन्न तहबाट सहयोग गर्नुहुने दाजु भाउजू , दिदी भिनाजु, ज्वाइँ, भाइबहिनी, भतिजा भतिजी, भान्जाहरु तथा साथीहरु गोविन्द , अम्बर, लिलानाथ ,लगायत सम्पूर्णलाई हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

शोधपत्र तयार पार्न सहयोग गर्ने, टड्कन छिटो छरितो र शुद्ध टाइप गरी सहयोग गर्ने सुश्री भागरथी शाहलाई विशेष धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

अन्त्यमा शोधपत्र आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि त्रि.वि. नेपाली केन्द्रीय विभाग कीर्तिपुर समक्ष पेश गर्दछु ।

रामचन्द्र खत्री
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
नेपाली केन्द्रीय विभाग
कीर्तिपुर, काठमाडौँ

मिति : २०७२/१२/२६

विषयसूची
परिच्छेद एक
शोधपरिचय

१.१.	विषय परिचय	१
१.२.	समस्या कथन	३
१.३.	शोधको उद्देश्य	३
१.४.	पूर्वकार्यको समीक्षा	३
१.५.	शोधको औचित्य, महत्व र उपयोगिता	१०
१.६.	शोधको सीमाडकन	१०
१.७.	सामग्री सङ्कलन विधि	११
१.८.	शोधपत्रको रूपरेखा	११

परिच्छेद दुई
सिद्धिचरण श्रेष्ठको परिचय

२.१	जन्म र बाल्यकाल	१२
२.२	शिक्षा	१३
२.३	सिद्धिचरण श्रेष्ठको साहित्यिक व्यक्तित्व र आनुवंशिक प्रभाव	१४
२.४	वैवाहिक बन्धन, गृहस्थी जीवन र आर्थिक अवस्था	१५
२.५	कवित्वको प्रस्फुटन, सार्वजनिक प्रकाशन र नेपाली कवितामा स्वच्छन्दतावादी काव्यधाराको नवप्रवर्तन	१५
२.६	प्रेरणा र प्रभाव	१७
२.७	जेल जीवन	१८
२.८	सामाजिक तथा राजनैतिक संलग्नता	२०

२.९	पत्रकारिता	२२
२.१०	देश विदेश भ्रमण	२२
२.११	मान सम्मान र सम्झना प्रसङ्ग	२३
२.१२	जीवनीका प्रमुख पक्षहरू	२४
२.१३	देहावसान	२५
२.१४	निष्कर्ष	२५

परिच्छेद तीन

खण्डकाव्यको सैद्धान्तिक पहिचान र सैद्धान्तिक आधार

३.१.	खण्डकाव्यको सैद्धान्तिक पहिचान	२७
३.१.१	खण्डकाव्य शब्द र यसको अर्थ	२७
३.१.२	संस्कृत साहित्यशास्त्रीय परम्परामा खण्डकाव्यको सैद्धान्तिक स्वरूप	२८
३.१.३	नेपाली साहित्यमा खण्डकाव्यको सैद्धान्तिक परम्परा	३०
३.१.४	पाश्चात्य साहित्यमा खण्डकाव्य निकट रचना	३०
३.१.५	खण्डकाव्यको परिभाषा	३१
३.७	खण्डकाव्यका तत्वहरू	३२
३.१.७	खण्डकाव्यमा अलङ्कार	३३
३.२	सिद्धिचरण श्रेष्ठका खण्डकाव्यहरूका सैद्धान्तिक आधारहरू	३५
३.३	निष्कर्ष	३६

परिच्छेद चार

सिद्धिचरण श्रेष्ठको खण्डकाव्यमा अलङ्कार

४.१	'जुवा' खण्डकाव्यमा अलङ्कार	३८
३.२	जूनकीरी ' खण्डकाव्यमा अलङ्कार	४३

४.३	‘विश्वव्यथा’ शोककाव्यमा अलङ्कार	४७
४.४	‘उर्वशी’ खण्डकाव्यमा अलङ्कार	५०
४.५	‘ज्यानमारा शैल’ खण्डकाव्यमा अलङ्कार	५४
४.६	‘शवरी’ को खण्डकाव्यत्वमा अलङ्कार	५७
४.७	‘आँसु’ खण्डकाव्यमा अलङ्कार	६२
४.८	‘मङ्गलमान’ खण्डकाव्यमा अलङ्कार	६३
४.९	‘मूल बाटो’ खण्डकाव्यमा अलङ्कार	६४
४.१०	‘भीमसेन थापा’ खण्डकाव्यमा अलङ्कार	६८
४.११	‘नेपाल’ खण्डकाव्यमा अलङ्कार	६९
४.१२	‘आत्मबिलौना’ खण्डकाव्यमा अलङ्कार	७२
४.१३	‘देवघाट’ खण्डकाव्यमा अलङ्कार	७५
४.१४	नेपाली खण्डकाव्य परम्परामा खण्डकाव्यकार सिद्धिचरण श्रेष्ठ	७५
४.१५	निष्कर्ष	८६

परिच्छेद पाँच

उपसंहार

सन्दर्भसूची